

Angelo Chelii: „Este incredibil cum Petre Andrei a conturat un concept de națiune incluziv, democratic, bazat pe recunoașterea universală a drepturilor individului ca atare și nu ca membru al unui grup etnic”.

Interviu realizat de Sorin BOCANCEA

Sorin Bocancea: Finalul anului 2022 este cel în care pentru prima dată un text al lui Petre Andrei vede lumina tiparului în imba italiană. Și nu este vorba de orice text, ci de eseul „Fascismul”, pe care gânditorul român l-a publicat în 1927, când puțini au fost cei ce au putut intui care vor fi consecințele acestei ideologii și ale mișcării politice pe care a generat-o. Iată că, la 100 de ani de la celebrul „marș asupra Romei”, Fascismul lui Petre Andrei vede lumina tiparului în țara în care a luat naștere această ideologie. Sunteți editor, alături de Sabin Drăgulin, a variantei italiene a „Fascismului”, tradusă de Ioana Cristea Drăgulin. Despre această lucrare aș vrea să vorbim și despre relevanța concepției lui Petre Andrei privind fascismul în societatea actuală. Cum a apărut ideea traducerii Fascismului lui Petre Andrei în italiană?

Angelo Chielli: După cum se întâmplă întotdeauna, există un amestec între întâmplare și determinare. Ideea publicării studiului lui Petre Andrei s-a născut în 2016, datorită inițiativei regretatului Vito Buono (pentru a cărui activitate administrativă și culturală neobosită îi vom fi mereu recunoscători și îndatorați), director administrativ al Departamentului de Științe Politice a Universității „Aldo Moro” din Bari, care a țesut, încă din 2011, o rețea densă de relații academice, schimburi culturale și de cercetare între Universitatea din Bari și România. Astfel, am avut ocazia să o cunosc pe doamna drd. Ioana Cristea Drăgulin, care desfășura un stagiul de cercetare în Italia, axată pe lucrarea domniei sale de doctorat și, ulterior, pe profesorul Sabin Drăgulin. În calitate de membru al comisiei de examinare a lucrării de teză a doamnei Drăgulin, am fost pentru prima dată la București în decembrie 2015. Am fost fascinat de frumusețea capitalei, de vivacitatea culturală a instituțiilor academice românești și, în același timp, eram dornic să știu mult mai multe decât puținul pe care îl cunoșteam deja despre istoria și cultura acestei țări din Balcani.

Pe parcursul acelor zile s-a născut ideea, susținută cu putere de Vito, publicării traducerii *Caietelor din Închisoare* ale lui Antonio Gramsci. Este vorba de autorul pe care doamna Drăgulin l-a analizat în lucrarea sa de doctorat. În contextul acelor discuții, i-am întrebat pe interlocutorii mei ce ar fi interesant din domeniile istoriei și filosofiei politice românești să cunoască cititorii și specialiștii italieni. Evident, vorbind despre Gramsci, era inevitabil ca discuția să cadă și pe fascism.

În acest context, am aflat că, în 1927, un tânăr intelectual român a publicat un eseu intitulat *Fascismul*. E lesne de imaginat că vestea mi-a stârnit multă curiozitate. Un cărturar al unei țări considerate, la acea vreme, periferia Europei, scrie, la mai puțin de cinci ani de la *Marșul asupra Romei*, o analiză concisă, dar profundă, a evenimentelor care provocaseră prăbușirea statului liberal din Italia. Ca specialist în acest domeniu, am deplina convingere că nici în perioada interbelică nici în cea postbelică nu au apărut informații despre studiul lui Andrei. Este evident că mai întâi regimul fascist din Italia și apoi cel comunist din România au blocat orice posibilitate de schimb cultural fructuos între cele două țări. De o mai mare curiozitate este împrejurarea că nici după 1989 textul sau alte părți ale operei lui Petre Andrei nu a avut nicio rezonanță în afara României. Dar asta, cred, se datorează faptului că Occidentul a avut mereu privirea îndreptată către sine și cu greu a luat în considerare ceea ce se întâmplă sau s-a întâmplat în afara lui, iar asta cu o anumită suficiență.

S. B.: *Ce dificultăți ați întâmpinat în îngrijirea acestei traduceri?*

A. C.: Volumul publicat la editura Pensa Multimedia din Lecce conține, pe lângă inedita traducere în limba italiană a eseului lui Petre Andrei, și alte contribuții, scrise de specialiști români, care au ca scop prezentarea autorului publicului italian – formația sa culturală, gândirea politică, istoria personală deosebit de dramatică – și să explice care a fost contextul istoric și politic în care Petre Andrei și-a desfășurat funcția de om politic și activitatea sa academică și intelectuală. Cele mai mari dificultăți le-am întâmpinat nu atât în a îngriji traducerea textului lui Andrei, text scris, de altfel, într-un mod foarte clar și exact, ci mai degrabă în descrierea evenimentelor analizate de filosoful român care se referă la evenimente pe care cititorul mediu italian le cunoaște bine. Singurul aspect pe care împreună cu traducătoarea, doamna dr. Ioana Cristea Drăgulin și cu colegul meu, domnul profesor Sabin Dragulin, nu l-am putut rezolva a privit notele bibliografice plasate de Petre Andrei la subsolul textului. Aceste note, de cele mai multe ori, erau incomplete. În imposibilitatea, de exemplu, de a stabili ce ediție a unui volum a consultat autorul, de comun acord între noi și traducătoare, am preferat să le lăsăm așa cum le-a transcris Petre Andrei.

Dimpotrivă, acolo unde am întâlnit cele mai mari obstacole sunt contribuțiile colegilor noștri români. Ca să fie clar, nu se pune problema că textele erau neclare. Departate de mine a afirma acest lucru! Problemele au apărut din dificultatea de a recupera o bibliografie în limba italiană care să poată însoți lectura și să favorizeze înțelegerea informațiilor. Eseurile colegilor Tompea, Bocancea, Șandru și Drăgulin au condensat într-un număr restrâns de pagini evenimentele complexe ale istoriei foarte bogate a României, de la dominația otomană până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Efortul autorilor de a face accesibilă cititorului italian rețeaua densă de personalități și conflicte politice, dezbateri intelectuale, evenimente economice și sociale, aranjamente instituționale riscă să se ciocnească de tăcerea pe care editurile din Italia o dedică țărilor din Europa de Est. Avem nevoie de manuale bune care să pună la dispoziția cititorilor, studenților și, în general, specialiștilor italieni acel minim de informații critice care să le permită ulterior să înceapă cercetări mai aprofundate. Este un decalaj serios în cultura italiană, ale cărei efecte negative le simțim puternic astăzi. Ne aflăm în aceeași structură politică supranațională, Uniunea Europeană, participăm la proiecte europene în calitate de parteneri, sunt mereu schimburi în creștere prin programul „Erasmus” și totuși nu suntem în măsură să cunoaștem în mod adecvat istoria fraților noștri din Balcani, cu care ne unește, printre altele, o conviețuire multimilenară. Este un fapt asupra căruia va trebui să reflectăm și să ne punem întrebări.

S. B.: *Ce aduce nou lucrarea lui Petre Andrei în peisajul lucrărilor despre acest fenomen studiate în Italia?*

A. C.: După cum am putut sublinia în contribuția mea din volumul *Sguardi dall'est. Petre Andrei și fascismul*, dacă comparăm analiza lui Petre Andrei cu cea a intelectualilor și politicienilor contemporani, ceea ce iese în primul rând în evidență este dimensiunea europeană în care își

plasează reflecția. Acesta este un aspect care a fost trecut cu vederea chiar și de cei care mai târziu au analizat opera lui Andrei. Fascismul a fost întotdeauna privit ca un eveniment legat în esență de istoria națională. Este cazul lui Benedetto Croce, care a considerat-o ca o paranteză a istoriei italiene sau, Pietro Gobetti, care a numit-o „autobiografia națiunii”. Luând, în analiza fascismului, ca puncte de plecare efectele Primului Război Mondial, nu numai în țările care au ieșit înfrânte din conflict, ci și în cele care, deși învingătoare, au fost nevoite să treacă printr-o perioadă turbulentă, Petre Andrei a fost pus în situația de a scoate în evidență situații ce pentru contemporani se prezentau cu o oarecare familiaritate și care probabil nu erau legate de specificul național, ci de marile transformări economice, sociale și politice pe care războiul doar le accelerase dar care erau deja prezente, ascunse, lăsate deoparte, înainte de 1914. Fascismul, așadar, la Petre Andrei este un fenomen esențial european. Prin această cheie de interpretare, cărturarul român poate fi alăturat istoricului israelian Zeev Sternhell, care vede ascensiunea matricei ideologice a fascismului – și nu numai a celei italiene – în mișcările de dreapta apărute în Franța între sfârșitul secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea.

De extrem interes este și demersul lui Petre Andrei, care respinge o lectură **determinist-mecanicistă**. El respinge abordarea care identifică originea fascismului într-un singur factor (de exemplu, doar în cel al structurii economice, așa cum făceau adesea marxiștii vremii). De asemenea, acordă o mare importanță factorilor pe care, pentru a folosi din nou jargonul marxist, îi putem defini ca suprastructurali. În aceasta, Petre Andrei este în armonie cu analiza fascismului realizată de Antonio Gramsci în *Quaderni del Carcere*. Analiza schimbărilor economice și a componentelor sociale care au constituit baza de masă a fascismului (veterani, studenți, burghezie mică și mijlocie, fermieri și industriași) este însoțită de o examinare atentă a ideologiei fasciste. Petre Andrei evidențiază antiintelectualismul care a caracterizat mișcarea la începuturile ei, exaltarea pasiunii și a instinctului, nitscheismul, un anumit aflux mistic, toate aspectele prezente în mare măsură în cultura europeană postbelică și pe care fascismul a reușit să le contopească într-un singur instrument extraordinar de propagandă și consens (fără a uita de nenumăratele și foarte gravele acte de violență de care s-au făcut vinovați fasciștii). În plus, poate ținând cont de dezbaterile pe care a putut să le urmeze în timpul șederii sale în Germania înainte de război, el subliniază funcția demiurgică a liderului carismatic de a lega, într-un singur corp, o mișcare în sine incoerentă, multiplă și de foarte multe ori contradictorie.

S. B.: *Este prematur să vorbim de modul în care a fost primită lucrarea în Italia, dar putem să vorbim de cel în care a fost primită în Universitatea „Aldo Moro” din Bari.*

A. C.: Cu siguranță este puțin prematur să evaluăm receptarea studiului lui Petre Andrei. Au trecut câteva luni de la publicarea sa. În plus, pentru volumele publicate de editurile mici și mijlocii, canalele de distribuție sunt mai rarefiate, difuzarea mai lentă, cuvântul și prezența în bibliotecile naționale și universitare sunt mult mai importante. În ceea ce privește mai precis Universitatea „Aldo Moro” din Bari, prima reacție a fost uimirea. Nimeni nu cunoștea eseul, așa cum nimeni nu avea informații despre opera și viața lui Petre Andrei. Și doar aceasta justifică operațiunea culturală. Cu colegii cu care am avut ocazia să discut, aproape toți au subliniat, cu stupefație, modul în care autorul a reușit să contureze cu perspicacitate unele caracteristici fundamentale ale fascismului, observându-l de la distanță și indirect. Curiozitatea a stârnit și faptul că Petre Andrei și-a concentrat atenția asupra unor chestiuni problematice (cele pe care le-am menționat anterior), asupra cărora, nici astăzi istoriografia nu a realizat o uniformitate tendențială a judecății. Aceasta demonstrează vivacitatea intelectuală a autorului, abilitățile sale analitice remarcabile și rafinamentul instrumentelor conceptuale folosite.

S. B.: *Care sunt elementele specifice al fascismului din Est?*

A. C.: Să ne oprim asupra cazului României. Cu siguranță, există unele specificități pe care le găsim doar aici iar comparatismul istoric ar trebui să aibă sarcina, așa cum a subliniat pe bună dreptate Marc Bloch, de a înțelege analogii și diferențe între diferite epoci, mai degrabă decât asemănările sau repetițiile. Este greu de articulat în câteva rânduri o reflecție structurată asupra subiectului care ar necesita mult mai mult spațiu. Încerc să fac o listă simplă de aspecte de care, chiar și pentru un observator ocazional, nu ar putea scăpa niciodată.

În primul rând, în ceea ce privește componența socială, fascismul românesc se caracterizează prin absența veteranilor, fenomen care a avut în schimb o importanță considerabilă în Italia și în Germania, deși într-o măsură mai mică. Fascismul românesc a fost în esență o mișcare a tineretului, dar, din cauza unei probleme de vârstă, acesta din urmă, în mare parte, nu a participat la război. De asemenea, putem observa că în România a fost, încă de la realizarea ca stat modern, puternic traversată de resurgente rasiste și antievreiești, de altfel foarte prezentă în societate, în timp ce în Italia, cel puțin într-o fază inițială, rasismul și antisemitismul au jucat un rol non-primar în imaginarul colectiv fascist.

Referirea aproape exclusivă la lumea țărănească înfățișată ca izvor moral și religios al sufletului popular românesc reprezintă o altă trăsătură distinctivă. În același timp, realitatea urbană și industrială era disprețuită, percepută ca fructul otrăvit pe care Occidentul raționalist, liberal și cosmopolit îl oferise pentru a corupe puritatea naivă a comunității sătești. Fascismul italian, în schimb, a întreținut mereu relații cu clasele urbane care, mult mai ușor decât cele țărănești (în care legăturile cu organizațiile socialiste și catolice erau mai puternice), s-au arătat sensibile la lingușirile propagandei cămășilor negre.

Dar, cu siguranță aspectul care iese cel mai mult în evidență este caracterul puternic religios al fascismului românesc. El nu folosește religia ca un instrument pentru a pătrunde în inimile și mințile oamenilor, ci apare în mod conștient ca o mișcare mistico-religioasă în primul rând și abia ulterior ca una politică. Legiunea Arhanghelului Mihail, cunoscută mai târziu ca Garda de Fier, stă ca un bastion al creștinismului ortodox împotriva evreilor și comuniștilor, un apărător înarmat, precum Arhanghelul Mihail, al țăranilor și al celor smeriți și asupriți în general. Limbajul și paradele profund îmbibate de spirit religios nu sunt un înveliș exterior pentru a face mai ușor prozeții printre cei mai puțini. Motivele acestui fapt le putem înțelege cu ușurință dacă ne uităm la nivelul de dezvoltare ale societății și economiei românești din perioada luată în considerare.

S. B.: *Ce ne poate spune Petre Andrei despre fascismele de astăzi, cât ne este de folos concepția sa în înțelegerea noilor fascisme din Europa?*

A. C.: Aceasta este o problemă foarte complexă. Eseul lui Petre Andrei s-a născut într-un context național și european care a prezentat caracteristici cu totul originale în comparație cu cele din epocile anterioare și care în mare parte au fost profund transformate și în altele aproape dispărute în perioadele ulterioare. Prin urmare, este nevoie de mare prudență în utilizarea conceptelor care sunt puternic afectate de perioada istorică în care au fost forjate. Mișcările fasciste contemporane, păstrând în același timp o identitate de bază comună cu cele din perioada interbelică, au fost nevoite și ele să se transforme profund, să se deschidă către modernitate, să intercepteze noi nevoi, să se adapteze la forme plurale și variate de viață pentru a supraviețui. Altfel nu am putea explica succesul electoral al partidelor care se referă direct sau indirect la fascism, care au jucat un rol marginal (sau chiar irelevant) în primele decenii postbelice și care au explodat în ultimii douăzeci de ani (exemplu sunt multe: Meloni în Italia, Le Pen în Franța, Orban în Ungaria etc.).

Astăzi trăim într-o eră post-fordistă, post-modernă, post-ideologică și cine știe câte alte „post”-uri am putea adăuga la această listă. Acest lucru nu înseamnă însă că nu pot fi efectuate cercetări în această direcție. Voi da doar un exemplu, care mi se pare foarte semnificativ. Analiza lui Petre Andrei asupra funcției carismatice a liderului fascismului, Benito Mussolini, poate fi aplicată cu mult succes și fenomenelor de conducere de astăzi. Cu toate acestea, trebuie de asemenea clarificat că acest lucru nu se referă doar la partidele sau la mișcările fasciste. Toate

organizațiile politice de astăzi sunt organisme centrate, aproape în totalitate, pe figura liderului, atât de mult încât, în aproape toate cazurile, nu supraviețuiesc dispariției, fizice sau politice, a liderului. Dar acest lucru este meritul lui Petre Andrei: a putut să sesizeze în cazul particular tendințe care aveau să devină, în viitor, aspecte generale ale vieții politice.

Consider că importanța extraordinară a operei lui Petre Andrei (care face din acest eseu un mic clasic) constă în acea încercare grandioasă, pentru vremea în care a fost scrisă, de a delimita trăsăturile unui naționalism non-naționalist (vă rog să mă iertați pentru această exprimare atipică). Este incredibil cum, într-o epocă în care naționalismul a căpătat înfățișarea rasismului, până la ororile Holocaustului, Petre Andrei a conturat un concept de națiune incluziv, democratic, bazat pe recunoașterea universală a drepturilor individului ca atare și nu ca membru al unui grup etnic. Cât de mult avem nevoie de învățătura lui astăzi!

Vreau doar să menționez un episod, unul dintre multele pe care le-am putea aminti, pe care le avem în fața ochilor în aceste zile și cu rezultate imprevizibile și, să sperăm, deloc dramatice. Acesta este cazul ciocnirilor dintre albanezi și slavi din Kosovo. Câtă miopie din partea Occidentului în dezmembrarea Iugoslaviei pe baza unor presupuse grupuri etnice pentru propriile sale scopuri economice și de putere mărunte! Rezultatul a fost declanșarea unui proces, în inima Europei, care s-a extins și în alte țări și al cărui epilog tragic este conflictul ruso-ucrainean. Cât de mult ar fi de folos acestei Europe fragile, pradă particularismelor, dominată de puteri străine și interese economice puternice, să audă din nou cuvintele înalte și nobile ale lui Petre Andrei!

Traducerea realizată de Sabin Drăgulin